

EKREM ČAUŠEVIĆ
(Sarajevo)

O DEIKTIČKOJ FUNKCIJI POSESIVNOG SUFIKSA *-(s)I*
I ZAMJENICA *BU* I *ŞU* U SAVREMENOM TURSKOM JEZIKU

1. Odavno je prihvaćeno mišljenje da se koncepcija deikse "pokazala plodnom u nekoliko oblasti lingvistike, a naročito u pragmatici i u izučavanju usvajanja jezika, gde neki istraživači smatraju da učenje tih jedinica kod dece predstavlja značajno obeležje ranoga razvoja".¹ Primjena te koncepcije naročito je plodotvorna u kontrastivnom proučavanju genetski i tipološki različitih jezika, kao što je to slučaj sa turskim i srpskohrvatskim/hrvatskosrpskim jezikom.²
2. Termin *deiksa/deiktički* u našem ćemo tekstu upotrebljavati u širem značenju. On, prema tome, obuhvata *egzoforu* (ili spoljnu deiksu) i *endoforu* (ili unutrašnju deiksu). Endofora se, pak, dijeli na *anaforu* i *kataforu*. Ma da se anaforam u širem smislu riječi gdjekada pokriva i katafora, mi ćemo, radi veće terminološke preciznosti, termin *katafora* koristiti isključivo za upućivanje na kasniji tekst.³
3. Ovaj rad, kako mu i sam naslov kazuje, ima za cilj da skrene pažnju na neke specifične slučajeve deiktičke upotrebe posesivnog sufiksa *-(s)i* (u daljnjem tekstu *PS -(s)i*) i pokaznih zamjenica *bu* i *şu* u savremenom turskom jeziku. U ovome slučaju deiksa objedinjuje različita gramatička sredstva - od gramatičke morfeme do demonstrativa - te se, sljedstveno tome, nužno realizira i na različitim jezičkim nivoima. U procesu identifikacije deiktičke funkcije *PS -(s)i* mora se uključiti morfosintaktički i semantički nivo, budući da spomenuta morfema na oba nivoa nudi ključ za razjašnjenje referencijalne veze. Iz istog se razloga demonstrativi *bu* i *şu* moraju posmatrati na leksičkom i semantičko-sintaktičkom nivou. Stoga mišljenje da se referencijalnost ostvaruje kao *semantički odnos* jezičkih jedinica treba prihvatiti sa rezervom. Jer, kategorija referencijalnosti, općenito uzevši, predstavlja *gramatički* odnos isto toliko koliko i *semantički*.

1 Kristal, Dejvid. *Enciklopedijski rečnik moderne lingvistike*. - Beograd: Nolit, 1988, str. 43.

2 Turski jezik Republike Turske, njem. Türkei-türkisch, rus. tureckij jazyk, tur. Türkiye Türkçesi. Gdjekada se, radi uspostavljanja distinkcije u odnosu na druge turske /turkijske/ jezike, naziva i osmansko-turskim, odnosno osmanskim turskim jezikom. Kad je u pitanju naš jezik, u radu se opredjeljujemo za termin *srpskohrvatski*.

3 O tome opširnije u: Klajn, Ivan. *O funkciji i prirodi zamenica*. - Beograd: Institut za srpskohrvatski jezik, 1985, str. 41-42.

4. U ovome se radu nećemo zadržavati na slučajevima koji su po prirodi anaforičke referencije vrlo bliski ili identični u turskom i srpskohrvatskom jeziku, kao u primjeru "Vidio sam susjeda i *njegovu* ženu".⁴ Naime, PS *-(s)i* vrši istu funkciju kao i sh. prisvojna zamjenica *njegov*, npr.: "Komszumuzla kari+*sî*+ni gördüm".⁵ Za nas su mnogo interesantniji primjeri u kojima ovaj sufiks nosi deiktičku potenciju čija naznaka za semantičku konzistentnost primjera prevedenih na srpskohrvatski jezik *ne samo da nije nužna nego često nije ni moguća*. Drugim riječima, to su primjeri u kojima spomenuta dva jezika organiziraju koncepciju deikse na bitno različite načine, u skladu sa osobenim zahtjevima i potrebama svoje strukture i svoga jezičkog bića.
5. Uprkos činjenici da se brojni slučajevi deiktičke upotrebe PS *-(s)i* mogu na koliko-toliko zadovoljavajući način opisati i tradicionalnom gramatičkom terminologijom, u gramatikama i udžbenicima turskog jezika njima nije posvećivana odgovarajuća pažnja.⁶ Štaviše, nerijetko se ti slučajevi izjednačuju sa primarnim /posesivnim/ značenjem morfeme *-(s)i*. Na taj se način zapostavlja, a najčešće i ne uočava, činjenica da se njena sasvim specifična upotreba mora podvesti pod deiksu bez obzira na to da li se radi o: a) *leksičkom* /tj. frazeološkom/ ili b) *gramatičkom nivou* njene realizacije.
6. Na *frazeološkom nivou* pažnju privlači egzoforička upotreba PS *-(s)i* u slučajevima kad denotat pripada spoljnom ("predmetnom") svijetu ili kad je u misaonom ili mentalnom djelokrugu govornika i sagovornika. Stoga svi primjeri koje ovdje navodimo pripadaju tzv. *mentalnoj deiksi*.⁷ Budući da se radi o frazeološkom nivou turskog jezika, napominjemo da za sve slučajeve koji slijede /6-6.3/ *ne postoje paralele u srpskohrvatskom jeziku*. Ipak, u zagradaama je, gdje je to bilo moguće, dat doslovan prijevod, kako bi turski primjeri bili što jasniji.
- a) fiyat+*i* 1 000 lira "(njena) cijena 1 000 lira (bilježenje cijene na artiklu, npr. knjizi i sl.);
- b) devam+*i* ikinci sayfada "(njegov) nastavak na drugoj strani" (npr. novinskog članka, romana, feljtona i sl.);
- c) devam+*i* var "nastavlja se, nastaviće se" (dosl.: ima njegov nastavak, npr. stripa, novinskog članka, feljtona i sl.);

4 Naravno, u ovome primjeru članovi *susjed* i *njegova* ne moraju biti koreferencijalni, kao što to nisu i ne mogu biti u rečenici "Vidio sam n j e g o v u ženu i (našeg) susjeda". Taj momenat, međutim, nije relevantan za naš rad.

5 U svim primjerima koje navodimo posesivni sufiks *-(s)i* biće, radi bolje preglednosti, bilježen na ovaj način, npr. ev+*i* u mjesto *evi* "njegova kuća". Iza primjera na turskom jeziku navodićemo, obavezno u okruglim zagradaama, doslovan prijevod ili komentar koji budemo smatrali potrebnim.

6 U gramatikama turskih autora nema ni spomena o deiktičkoj funkciji PS *-(s)i* i demonstrativa *bu* i *şu*.

7 Klajn, Ivan. *O funkciji i prirodi zamenica*. - Beograd: Institut za srpskohrvatski jezik, 1985, str. 85.

- d) son+u gelecek hafta "svršiće se" (dosl.: njegov kraj - članka, feljtona, romana i sl. - iduće sedmice).
- 6.1. Deiktička potencija PS *-(s)i* može, osim u materijalnoj ili psihičkoj svijet govornika, biti usmjerena i prema konkretnom kontekstu kao svom denotatu, odnosno konkretnoj situaciji poznatoj učesnicima govornog akta. I u ovome se slučaju radi o frazeologizmima koje rječnici obavezno bilježe kao takve, npr.:
- zarar+i yok "nije (njegova) šteta";
 - ihimal+i var "postoji (njegova) mogućnost, moguće je"; ihtimal+i yok "nije moguće";
 - ehemmiyet+i yok "nije važno"; ehemmiyet+i var "važno je" (dosl.: postoji njegova važnost);
 - gün+ü gelir ki... "doći će (njegov) dan kad...";
 - eski+si gibi "kao prije, kao ranije", npr. İhtiyarladım, gözlerim eski+si gibi seçemiyor. "Ostaro sam, oči mi ne razabiru /ne vide/ kao ranije";
 - Çünkü benim yanımda sigara taşımak diye âdetim yok. İşte, bakın, isbat+i meydanda. "Jer, nemam običaj nositi uza se cigarete. Eto, pogledajte, (njegov) dokaz je na licu mjesta".
- 6.2. Podjednako tipičan slučaj deiktičke funkcije PS *-(s)i* na frazeološkom nivou susrećemo u izrazima kojima učesnik u komuniciranju želi ocijeniti, argumentirati, pojasniti, dopuniti prethodni tekst. Ovi se izrazi u turskom jeziku pojavljuju gotovo uvijek u inicijalnoj poziciji, sa obaveznim PS *-(s)i* kao naznakom semantičkog odnosa u kojem stoji nova prema prethodnoj rečenici ili cijelom tekstu. Jasno je, dakle, da je riječ o *rečeničkim konektorima* "kao signalima kontekstualne uključenosti".⁸ Najčešći konektori ove vrste su: *açıkça+si* / *daha açıkça+si* "(njegovo) tačnije, preciznije", *doğru+su* / *daha doğru+su* "(njegovo) tačnije", *kısaca+si* "ukratko, jednom riječju" (dosl.: njegovo ukratko, pri čemu se PS odnosi na cijeli tekst ispred), *asl+i+nda* "ustvari", *birinci+si...ikinci+si...* "prvo"..."drugo" itd.
- Gelmeyişinin en az iki sebebi vardır. Birinci+si, parası yok, ikinci+si ise isteği de yoktu. "Ima najmanje dva razloga za njegov nedolazak. Prvi/prvo (dosl. njegov prvi, prvi od ta dva), nije imao novaca, drugo/drugo, nije imao ni želje";
 - Çalışkan, akıllı, namuslu, bir de güzel... Kısaca+si, melek gibi bir kız. "Marljiva, pametna, čestita, uz to i lijepa... Ukratko, andeo od djevojke".
- 6.3. PS *-(s)i* je, zahvaljujući uvijek prisutnoj deiktičkoj potenciji, omogućio da se jedan broj leksema, među kojima su najfrekventnije one koje nose notaciju vremena, transformira u posebnu vrstu priloga i priloških izraza. Poznati sovjetski turkolog A. N. Kononov smatra da u takvim slučajevima

8 Silić, J. *Od rečenice do teksta*. -Umjetnost riječi, 2, 1979, str.79-80.

spomenuta morfema ima funkciju *određenog člana*, te kao ilustraciju navodi sljedeći primjer: "Bütün gün sevifç içinde gezip eğlenmişik, akşam +i çocuk hastalanıp yattı".⁹ "Cijeli dan smo u veselju šetali i zabavljali se, a uveče (dosl. u njegovo veče, tj. veče istog dana) dijete se razboljelo i palo na postelju". Neosporno je da u konkretnom slučaju PS *-(s)i* doista funkcionira kao neka vrsta određenog člana, pošto determinira leksemu *akşam* (veče) u odnosu na *gün* (dan), ali se izrečena konstatacija, po našem mišljenju, nikako ne bi mogla odnositi na sve vrste ovako stvorenih adverba. Naime, u brojnim je slučajevima njihov referent *izvanjezički denotat* koji označava modalnu karakteristiku situacije u čijim se okvirima događa konkretan iskaz, te je funkcija PS *-(s)i* nesumnjivo egzoforičke prirode. Primjeri koji slijede trebalo bi da potvrde izrečenu konstataciju. Mada u morfološkom pogledu heterogeni, njih objedinjuje uvijek prisutna morfema *-(s)i* sa imenicom u apsolutnom ili nekom drugom adverbijalnom padežu (lokativu, dativu, instrumentalu, relativu-ekvativu), npr.:

- a) *akşamlar+i* "uveče", *gündüzler+i* "danju", *sabahlar+i* "izjutra", npr. *Sabahlar+i* *süt* içerim. "Izjutra, svako (njegovo) jutro pijem mlijeko", *cumalar+i* "petkom, svaki petak", *pazarlar+i* "nedjeljom", npr. *Pazarlar+i* *futbol maçlarına* giderim. "Nedjeljom idem na fudbalske utakmice" i dr.;
 - b) *vakt+i+nde*, *zaman+i+nda* "na vrijeme", npr. *Vakt+i+nde* *derse* yetişemedim. "Nisam na vrijeme mogao stići na čas" i dr.;
 - c) *bütün+ü+yle* "sasvim, u cijelosti, potpuno";
 - e) *inad+i+na* "uinat" (dosl. u njegov inat);
 - f) *saat+i* *saat+i+na* "tačno u (njegovo) naznačeno vrijeme", *gün+ü* *gün+ü+ne* "iz dana u dan", *boş+u* *boş+u+na* "uprazno, uzaludno, beskorisno", *harf+i* *harf+i+ne* "doslovno";
 - g) *boyly* *boy+u+nca* "svom svojom dužinom", "od početka do kraja".
7. Na *gramatičkom nivou* (u polaznom sintaktičkom modelu o kojem će ovdje biti riječi) deiktičke silnice PS *-(s)i* uvijek su anaforički usmjerene ka *antecedentu* koji se nužno eksplicira u samome tekstu. Polaznim modelom konstrukcija ovoga tipa mogu se smatrati sintagme kojima se izražava kvantitativno ili kvalitativno izdvajanje jedne ili više jedinki iz istorodne skupine. Antecedent je takvih sintagmi najčešće pluralni oblik imenice ili supstantiviranog pridjeva u ablativu, dok imenica koja se odnosi prema referentu /antecedentu/ kao jedinka /ili jedinke/ prema istorodnoj skupini ima na sebi PS *-(s)i* čijom se referencijalnom potencijom među njima uspostavlja odnos identiteta, npr. *talebelerden bir talebe* "jedan student od studenata" > *talebelerden bir+i* "jedan od studenata" (dosl.: jedan njihov od studenata). Po mišljenju A.N.Kononova, dodavanje PS *-(s)i* otvara put ka supstantivaciji pridjeva, priloga, brojeva itd, tj. onih leksema na koje se on dodaje da bi se ostvarila anafora.¹⁰ Budući da se takvo

9 Kononov, A.N. *Grammatika sovremennogo tureckogo literaturnogo jazyka*. -Moskva/Leningrad: ANU SSSR, Institut vostokovedenija, 1956, par. 604.

10 Kononov, A.N. *op.cit.*, par. 220 i 221.

izdvajanje u srpskohrvatskom jeziku izražava prijedlozima *od, među, između* koji neposredno vežu jedinku koja se izdvaja i mnoštvo iz kojeg se ta jedinka izdvaja, ekspliciranje anaforičke potencije najčešće nije potrebno, npr.:

- a) *işçilerden beş+i* "petorica od radnika";
- b) *öğrencilerden en iyi+si* "(njihov) najbolji od učenika/među učenicima";
- c) *Dün konuştüğüm doktorlardan iki+si+ne güvencem yok.* "Nemam povjerenja u (njihovu) dvojicu od ljekara s kojima sam jučer razgovarao";
- d) *Kızlarımдан hangi+si+ne âşik oldun?* "U koju si se od mojih kćeri zaljubio?"

7.1. Antecedent PS *-(s)i*, međutim, ne mora biti lociran neposredno ispred lekseme koja je njegov morfološki nosilac, kao što je to u slučaju sa primjerima tipa *talebelerden bir+i*. On se može nalaziti kako u rečenici koja neposredno prethodi tako i u bilo kojem segmentu konkretnog diskursa, zavisno od situaciono-kontekstualnih okolnosti. O tome S.N. Ivanov kaže sljedeće: "Funkcija kategorije posesivnosti na nivou rečenice svodi se na izražavanje kontekstualnog odnosa. Uz bilo koju riječ izvan konstrukcije izafeta (tj. genitivne veze, E.Č.), posesivni sufiks 3. lica može označavati odnos te riječi naspram druge riječi, sintagme ili rečenice u prethodnom kontekstu (npr.): *Biz harbe karışmayız. Umumî harbte tecrübelerini gördük.*"¹¹ "Mi se ne upuštamo ni u kakav rat. U svjetskom smo ratu iskusili *to* (tj. njegovo) iskustvo". Iako Ivanov ne prihvata mišljenje S.S. Majzel'a da se u ovome slučaju radi o genitivnoj vezi čiji je prvi član ispušten, mislimo da govori o istom buduću da nešto kasnije i sam konstatira da ispušteni (prvi) član te genitivne veze "označava sveukupnost onoga što je ranije kazano".¹² Očigledno je da smo, radi identifikiranja referencijalne potencije PS *-(s)i*, u ovakvim slučajevima prinuđeni napustiti sintaktički okvir rečenice i uključiti sintaktičku analizu teksta kao jedinstvene cjeline. Kontrastirajući donje primjere /u kojima se anaforička referencija obavezno naznačava morfemom *-(s)i/* sa srpskohrvatskim jezikom, primjećujemo da u njemu ekspliciranje anaforičke veze ima sljedeće alternacije: a) nije moguće (primjeri *a, b, c, d*), b) moguće ali nije nužno (*e, f*), c) obavezno, uz pomoć pokazne zamjenice (*g*).

- a) *Batan gemiden ancak dokuz yolcu kurtarılabildi. Başkalar + r + nın kurtulup kurtulamadıkları haberini şu ana kadar alamadık.* "Sa broda koji je potonuo spaseno je samo devet putnika. Do sada nismo mogli dobiti informaciju o tome da li su se (njihovi) ostali /putnici/ spasili ili nisu";
- b) - *O içkiyi aldın mı? - Alamadım, çünkü litre+si 150 mark.* "Jesi li kupio ono piće?" "Nisam mogao kupiti, litar/ po litri (dosl. njegov litar) košta 150 maraka";

11 Ivanov, S.N. *Kurs tureckoj grammatiki (I)*. -Leningrad: Izdatel'stvo Leningradskogo Universiteta, 1977, str. 61.

12 Ivanov, S.N. *op.cit.*, str. 62.

- c) İki ekmek alacağım. Para+*sî*+*nî* sonra veririm. "Uzeću dva kruha. Novac (tj. njihov novac) ću ti dati kasnije";
- d) Şu kavanlar büyük. Daha küçüğ+*ü* /ili küçükler+*i* /var mı? "Te su dinje velike. Ima li (njihovih) manjih?";
- e) Beş çocuğum var. En küçüğ+*ü* iki yaşındadır. "Imam petoro djece. Najmlađe/najmlađe od njih (dosl.: njihovo najmlađe) ima dvije godine";
- f) - Akşama doğru gelecektim amma... - Amma+*sî* ne? "Htio sam doći predveče, ali... - Ali šta? /Şta "ali"/ Şta je to "ali" (Dosl.: šta je to njegovo *ali*?);
- g) - Niçin geç kaldın? - Hikâye+*si* uzun. "Zašto si zakasnio?" "Duga je to priča." (dosl.: duga je njegova priča)

7.2. Anaforička funkcija PS *-(s)i*, zahvaljujući kojoj se stanovita leksema može odrediti u odnosu na prethodni, učesnicima govornog akta dobro poznati kontekst, čini ga u nekim slučajevima *identificirajućom morfemom* ili specifičnom vrstom određenog člana, kojemu je po funkciji i značenju vrlo blizak. To se u velikoj mjeri tiče i sintagmi kojima se vrše kvantitativno ili kvalitativno izdvajanje jedinke iz istorodnog mnoštva (cf. par. 7), pri čemu se ona u evropskim jezicima obavezno determinira određenim članom ili pokaznom zamjenicom, npr. *iki komşumdan zengin olan +r* "o n a j bogati od moja dva susjeda", njem. "der Reiche von den meinen zwei Nachbarn"; *çocuklardan en iyi +si* "najbolje među djecom", njem. "das Beste unter den Kindern" i sl.¹³

- a) Şu iki kadından siyahlı+*sî* kim? /Of those two women who is *the one* in black?¹⁴ "Ko je od one dvije žene ona u crnini?";
- b) Odadan çikarken kapı+*sî*+*nî* kapat! "Kad budeš izlazio iz sobe, zatvori (njena) vrata";
- c) "...hastalandı ve hafta+*sî*+*nda* zatürreeden vefat etti"¹⁵ "...razbolio se i iste sedmice umro od upale pluća";
- d) Tenbelliği yüzünden yoksul düşmüş bir adamla çabası, çalışkanlığı sayesinde zengin olmuş bir adam birbirleriyle komşu oturlarmış. Zengin olan+*i*, fakir komşusuna her gün bir mikdar yağla bal gönderirmiş. "Pripovijedaju da su kao /prvi/ susjedi živjeli jedan čovjek koji je zapao u bijedu zbog svoje lijenosti i jedan koji se obogatio zahvaljujući svome trudu i marljivosti. Onaj bogati (dosl.: njihov bogati, bogati od te dvojice) slao je svakog dana svome siromašnom susjedu izvjesnu količinu masla i meda".

13 O tome opširno vidjeti: Kononov, A.N. *Grammatika sovremennogo tureckogo literaturnogo jazyka*. -Moskva/Leningrad: ANU SSSR, Institut vostokovedenija, 1956, par. 131-136.

14 Swift, Lloyd B. *A Reference Grammar of Modern Turkish*. -Bloomington: Indiana University, 1963, str. 57.

15 Kononov, A.N. *Grammatika sovremennogo tureckogo literaturnogo jazyka*. -Moskva/Leningrad: ANU SSSR, Institut vostokovedenija, 1956, par. 131.

8. U analizu referencijalnih značenja *pokaznih zamjenica bu i šu* moramo uključiti dva aspekta, leksički i semantičko-sintaktički. Referencijalno značenje spomenutih demonstrativa proističe iz njihove primarne, egzoforičke funkcije. Kad je u pitanju denotativna funkcija na osnovu opozicije po udaljenosti, zamjenica *bu /ovaj, a, o/*, isto kao i u srpskohrvatskom jeziku, označava bliži, a zamjenica *šu /taj,a,o/* u odnosu na govornika nešto udaljeniji denotat. U mentalnom ili misaono-apstraktnom prostoru, pak, zamjenica *bu* označava bliži, tj. *poznat, determiniran, već spomenut denotat*, a zamjenica *šu* denotat *koji tek treba eksplicirati, determinirati*. Iz rečenog proizilazi da zamjenice *bu* i *šu* imaju strogo razgraničena endoforička značenja; prva (*bu*) anaforičke, a druga (*šu*) kataforičke prirode. Nasuprot tome, u srpskohrvatskom jeziku funkcije zamjenica *ovaj i taj* nisu u tom pogledu tako strogo razgraničene, tako da se zamjenicom *taj* gdjekada izražava i katafora, a zamjenicom *ovaj* anafora.¹⁶
9. Na nivou sintaktičke analize, koja nužno uključuje i sintaktičku analizu teksta /tj. lingvistiku teksta/, zamjenica *bu* služi za upućivanje na prethodni, učesnicima govornog akta već poznat iskaz. Zbog toga diskurs ili bilo koji njegov segment /antecedent/ prema kojemu su upućene anaforičke reference zamjenice *bu* obavezno dolaze u prepoziciji. Budući da je broj takvih sintaktičkih realizacija velik, izborom primjera ograničavamo se samo na tipične slučajeve, s nužnom napomenom da u srpskohrvatskom jeziku tu funkciju u principu vrši zamjenica *taj*.¹⁷
- Maaşların en az yüzde elli oranında yükselmesi gerek. Fikrim budur. "Potrebno je da se plate povećaju najmanje za 50 odsto. *To* je moje mišljenje";
 - Ahmet, Melita, Pavle... *Bu* talebeler odama gelsinler! "Ahmet, Melita, Pavle...Neka *ti* studenti dođu u moju sobu";
 - Cumartesi ve pazar. *Bunlar* tatilin günleri. "Subota i nedjelja. *To* su dani vikenda";
 - İki aydır yağmur yağmadı. *Bu*, hayra alamet değildir. "Već dva mjeseca nije pala kiša. *To* ne sluti na dobro";
 - Seninle görüşmeğe gelecekmış. *Bunu* babamdan duydum. "Navodno će doći da se vidi s tobom. *To* sam čuo od svoga oca".
- 9.1.U anaforičkoj se funkciji zamjenica *bu* mnogo rjeđe susreće u sklopu zavisne klauze. Najčešći su takvi slučajevi kod umetnute i priključene odnosne rečenice, u kojoj *ki* predstavlja odnosnu zamjenicu. Budući da je ta zamjenica indeklinabilna, njeno i padežno značenje korelata (imenice, imeničke sintagme, gl. predikata sa odgovarajućim dopunama ili bez njih itd.) obavezno se naznačuje padežom anaforičke zamjenice, kao i u srp-

16 O tome I.Klajn kaže sljedeće: "Za anaforu normalno služi "taj", (...) ali u novije vreme sve izrazitija je sklonost, naročito u novinarskom i uopšte pisanom jeziku, ka upotrebi anaforičkog "ovaj": ...neophodno je povlačenje svih stranih trupa iz zemlje. *Ovo* je na današnjoj konferenciji za štampu izjavio..."; Klajn, Ivan. *O funkciji i prirodi zamenica*. -Beograd: Institut za srpskohrvatski jezik, 1985, str. 120.

17 Klajn, Ivan. *op.cit.*, 118-120.

skohrvatskom primjeru "čovjek što sam *ga* vidio" /tur. "adam ki *onu* gördüm". Pored zamjenice *bu*, u ovoj se funkciji mogu upotrijebiti lična zamjenica, zamjenica *kendi(si)*, prilog mjesta itd, na primjer:

- a) Seni arayan kadın - ki *bunu /ili:onu/* dün de koridorda seni beklerken gördüm - bu sabah benden telefon numarani rica etti. "Žena koja te tražila - a koju sam i jučer vidio na hodniku dok te je čekala - jutros je od mene molila tvoj telefonski broj";
- b) Konuştuğumuz işte başarılı olursa - ki *bundan* hiç şüphe yok - kendisini işverenine kabul ettirmiş olur. "Ako bude uspješan u poslu o kojem smo razgovarali - u šta nema sumnje - nametnuće se svom poslodavcu";
- c) Arkadaşım Doğuya gitmiştir ki *bundan* haberim yoktu. "Moj prijatelj je otišao na Istok, o čemu nisam imao pojma".

9.2.U turskom, isto kao i u srpskohrvatskom jeziku, pokazne zamjenice obrazuju sistem od tri elementa na osnovu opozicije po udaljenosti, koji je zajednički i priložima za mjesto /cf.par.9.4./ i način. Tako je pokazna zamjenica *bu* poslužila za stvaranje priloga *böyle/böylece/böylelikle* "ovako, na ovaj/poznat, spomenut/ način", koji također uvijek nosi anaforičku referenciju. Uz to, kombiniranjem ove zamjenice sa postpozicijama *gibi* "kao, poput", *kadar* "kao, koliko i", *için* "zbog, radi", *rağmen* "uprkos" itd, stvoreni su veznički prilozi i veznički izrazi koji stoje u apsolutnom semantičko-sintaktičkom paralelizmu sa *bu*. Prema tome, oni nalažu prisustvo antecedenta koji može biti imenica, imenička sintagma, imenica ili zamjenica sa zavisnom rečenicom, predikat prethodne rečenice, prethodna rečenica sa svojim dopunama ili cijeli diskurs. Takvi veznički prilozi imaju funkciju leksikaliziranih priložnih konektora koji se mogu podijeliti na adverbzative /buna mukabil, buna rağmen, bunula beraber/birlikte/, konkluzive /buna göre, buna binaen/, kauzative /bunun için, bundan dolayı/ i ostale konektore /böyle, böylece, böylelikle/.

- a) Geceyi gündüze katarak çalışmalısın. *Böylelikle* başarabilirsin. "Treba da radiš danonoćno. Tako možeš uspjeti";
- b) Dün hasta idim. *Bunun için* derse gelemedim. "Jučer sam bio bolestan. Zbog toga nisam mogao doći na čas"¹⁸;
- c) Hastayım. *Bununla beraber / buna rağmen* işe geldim. "Bolestan sam. Uprkos tomu došao sam na posao".

9.3.Interesantan primjer redupliciranja nosilaca anaforičke potencije na različitim gramatičkim nivoima susrećemo kod dodavanja PS *-(s)i* na prilog *böyle*. Izraz *böylesi*¹⁹ referencijalnom potencijom upućuje na istorodno mnoštvo iz kojeg se po kriteriju kvaliteta izdvaja neka jedinka, npr.:

- 18 U ovome se slučaju može upotrijebiti i zamjenica *o* sa postpozicijom *için* (onun için, npr: Amma Anadolu'da yer yer başkaldıran beylikler vardı. *Onun için* Sultan Bayazıt önce Karamanoğullarının üzerine yürüdü. "Ali, u Anadoliji je tu i tamo bilo pobunjenih kneževina. Zbog toga je sultan Bajazit prvo krenuo na dinastiju Karamanoglu."
- 19 Izraz *böylesi* proširen limitativnim dativom može imati i atributivnu funkciju, npr: *Böylesine* söz söylenir mi? "Zar se takve riječi govore?"

- a) talebelerden böyle+si (cf. par. 7) "takav među studentima, od studentata";
- b) Neden kardeşini işe kabul etmemişler? Böyle+si+ni bu şehirde bulmazlar. "Zašto nisu primili tvoga brata na posao? Takvog neće naći u ovome gradu".

9.4. Kombiniranjem zamjenice *bu* sa nekim lèksemama stvoreni su izrazi *bura*, *buralar*, *burası* "ovo /ovdje, već spomenuto/ mjesto", *buralı* "ovdašnji", kao i adverbni koji egzoforički određuju iskaz u odnosu na mjesto i vrijeme vršenja radnje ili jezičke komunikacije, npr. *burada* "ovdje", *bugün* "danas", *bu sabah* "jutros, ovoga jutra", *bu akşam* "večeras, ove večeri", *bu gece* "noćas, ove noći" itd. I u srpskohrvatskom jeziku neki se od spomenutih priloga tvore pomoću zamjenice *ovaj*, budući da njeno egzoforičko značenje za svoj denotat ima ne samo opipljivi, "predmetni", nego i pojava svijet koji se nužno percipira i spoznaje u prostorima mentalnog i misaono-apstraktnog djelovanja pojedinca kao člana stanovite jezičke zajednice.

10. Kataforička priroda zamjenice *şu* nalaže naknadno ekspliciranje postcedenta. Prema tome, njom se upućuje na iskaz koji tek treba da uslijedi. Stoga se rečenica sa anaforičkom referencijom transformira u rečenicu sa kataforičkom zamjenicom *şu* inverzijom antecedenta u postcedent i supstituiranjem zamjenice *bu* zamjenicom *şu*, npr.: Ahmet, Melita, Pavle... *Bu* talebeler odama gelsinler > *Şu* talebeler odama gelsinler: Ahmet, Melita, Pavle... (cf. par. 9/b). Postcedent zamjenice *şu* u sintaktičkom pogledu može funkcionirati na dva načina: kao *nezavisna* dopuna glavne rečenice (najčešće u formi upravnog govora) ili kao izjavna klauza sa veznikom *ki* (mnogo češći slučaj).

10.1. Prvi se slučaj razlikuje od srpskohrvatskog jezika, u kome se za kataforu upotrebljava zamjenica *ovaj,a,o* ili prilog *ovako*²⁰, npr. Ispričaću ti ovo: Ulazim jutros u učionicu...; Uključuje se *ovako*: Pritisneš lijevo dugme... U turskom se jeziku, pak, upotrebljava isključivo zamjenica *şu* (primjeri *a*, *b*, *c*). Našu pažnju privlači i upotreba priloga *şöyle* (< *şu* ile) i pluralnog oblika zamjenice *şu* (*şunlar*) ispred glagola klase verba dicendi, koji kataforički signaliziraju upravni govor kao svoj referent, te se gdjekada mogu prevesti našim "sljedeće" (primjeri *d,e*):

- a) Sana *şunu* söylüyeceğim: Bundan sonra vaktinde eve geleceksin. "Reći ću ti ovo: Od sada ćeš kući dolaziti na vrijeme";
- b) Şahit olduğum tuhaf olay *şu* idi: Bazı hastalar... "A čudan događaj kojem sam prisustvovao bio je ovaj/ovo: Neki bolesnici...";
- c) Tatilin günleri şunlar: cumartesi ve pazar. (cf. 9/c) "Ovo su dani vikenda: subota i nedjelja";
- d) *Şunları* demek istiyorum: Paran yoksa niçin kahvede sabahtan akşama kadar oturup duruyorsun? "Želim /ti/ reći sljedeće: Ako nemaš novaca, zašto od jutra do večeri sjediš u kafani?";

20 Klajn, Ivan. *O funkciji i prirodi zamenica*. -Beograd: Institut za srpskohrvatski jezik, 1985, str. 119-120.

- e) Adam biraz düşünmüş ve kendi kendine şöyle demiş: - Her halde bana keçi yerine bir köpeği sattılar. "Čovjek je malo razmislio i sam sebi rekao sljedeće: - Vjerovatno su mi umjesto kože prodali psa".
- 10.1.1. Mnogo češći slučaj kataforičke upotrebe zamjenice *šu* susrećemo kod zavisnih klauza sa veznikom *ki* kao njenim postcedentom. Pada u oči da se i u srpskohrvatskom jeziku, ukoliko rečenica-postcedent postane sintaktički zavisna od pokazne zamjenice, namjesto zamjenice *ovaj* javlja zamjenica *taj*²¹ npr.: Šlag se pravi *ovako*: U dva decilitra mlijeka saspeš kesicu praška... > Šlag se pravi *tako što* u dva decilitra mlijeka saspeš kesicu praška... Pada u oči da i u turskom i u srpskohrvatskom jeziku glavna rečenica sa kataforičkom zamjenicom *šultaj* najčešće spada u kategoriju propozicionalnih konektora²², koji uglavnom predstavljaju proste ili proširene rečenice sa bezličnim konstrukcijama (primjer *a*), dekomponovanim predikatom (*b,c*), glagolom u pasivu ili refleksivu (*d*) i glagolom u 1. licu sing. ili pl. (*e,f*):
- Hakikat *šu* ki yurt dîşına kaçmîştîr. "Istina je to da je pobjegao u inostranstvo";
 - İsteğim *şudur* ki meslektaşlarım da kongreye iştirak etsinler. "Želja mi je da i moji kolege uzmu učešća u kongresu";
 - Fikrim *şudur* ki maaşların en az yüzde elli oranında yükselmesi gerek. (cf. par. 9/a) "Mislim da bi plate trebalo da se povećaju najmanje za 50 odsto";
 - Şu* da bilinir ki dîş politikamız dünyaca ünlüdür. "Zna se i to da je naša vanjska politika poznata u svijetu";
 - Şunu* da ilâve etmeliyim ki görevimden istifa edecektim. "Treba da dodam i to da sam namjeravao dati ostavku na svoju dužnost";
 - Şunda* ısrar ediyorum ki herkes kendi işinden sorumlu olmalı. "Insistiram na tome da svako treba da bude odgovoran za svoj posao".
- 10.2. Semantičko-sintaktički paralelizam susrećemo i u odnosu zamjenice *šu* s jedne, i njenih derivata (vezničkih priloga, izraza, adverbja itd.), s druge strane. Prema tome, svi derivati zamjenice *šu*, kojih je kudikamo manje negoli u slučaju zamjenice *bu*, zahtijevaju prisustvo postcedenta, npr.:
- Derse *şunun için* gelemedim ki hasta idim. (cf. par. 9.2/b) "Nisam došao na čas zbog toga što sam bio bolestan";
 - Şöylesine* bir vurdı ki yere düşüverdi.²³ "Udarilo /ga/ je tako da se sručio na zemlju".
- 10.3. Posebno interesantan primjer istovremene upotrebe PS - (*s*)i i zamjenice *šu* susrećemo kod kauzativnog konektora *sebeb+i şudur ki* "(njegov) uzrok je taj što..." Ovaj konektor vrši funkciju povezivanja rečenice kojoj

21 Klajn, Ivan. *op.cit.*, str. 122.

22 Velčić, Mirna. *Uvod u lingvistiku teksta*. -Zagreb: Školska knjiga, 1987, str. 48.

23 Isti se tip rečenice može izraziti i prilozima *öyle* i *o kadar*, budući da se radi o komparaciji,

formalno pripada sa rečenicom /diskursom koji mu prethode. Otuda nužno nosi PS - (s)i čija je referencija anaforičke prirode, odnosno zamjenicu *şu* (+ veznik *ki*) koja upućuje na postcedent kojim se eksplicira uzrok vršenja radnje, npr.:

a) Bu yıl İstanbul'daki kongreye katılmıyorum. Sebeb+i şudur ki tebliğimi vaktinde bitirip gönderemedim. "Ove godine neću ići na kongres u Istanbul. Uzrok je taj što nisam na vrijeme mogao završiti i poslati svoj referat".

- 10.4. Egzoforičko značenje susreće se i kod zamjenice *şu*. Najčešći su primjeri za to lekseme *şura/şurası* "to mjesto", prilozi *şurada* "tu, na tom mjestu", *şu anda* "u ovom momentu", *şöyle(ce)* "tako, na taj način" i dr. Egzoforička upotreba priloga *şöyle*, uz koji uvijek ide i odgovarajući pokret rukom, čest je uz forme imperativa, npr. *Şöyle* oturunuz! "Sjedite!"
11. U ovome smo radu nastojali analizirati neke specifične slučajeve deiktičke upotrebe PS - (s)i i pokaznih zamjednica *bu* i *şu*, posebno one koje se u gramatikama i udžbenicima turskog jezika gotovo po pravilu ne podvode pod deiksu. Pored toga, svi su takvi slučajevi, kad je to bilo moguće, kontrastirani sa srpskohrvatskim jezikom. Kontrastivni pristup ovome problemu bio je nužan iz sljedećih razloga: a) zbog toga što se u spomenuta dva jezika deiksa realizira na bitno različite načine, u skladu sa različitim zahtjevima njihovog gramatičkog ustrojstva, b) zato što neekspliciranje referencijalne potencije pomoću PS - (s)i i demonstrativa *bu* i *şu* spada u kategoriju tzv. "tipičnih grešaka" koje prave nenativni govornici, posebno u početnom stadiju učenja turskog jezika. Budući da je izučavanje ovoga problema svedeno u okvire onih sintaktičkih modela i situaciono-kontekstualnih tipova koji su nam se činili specifičnim, u rad nisu uvršteni dijahronijski aspekti problema, npr. analiza egzoforičke funkcije PS -(s)i u genezi gerundivne forme - *cesinel-casına*, kataforička funkcija (*sic!*) zamjenice *bu* u osmanskome jeziku (npr. *İsteği bu idi ki padişaha gide*) itd. Eventualna istraživanja bi se, prema tome, mogla usmjeriti kako ka proučavanju historijskog aspekta ovoga problema tako i, na sinhronijskom planu, ka iscrpnom popisu frazeoloških i sintaktičkih modela u kojima je gramatička naznaka egzoforičke ili endoforičke referencije pomoću PS - (s)i i demonstrativa *bu* i *şu* obavezna.

npr: *Öyle* yorgunum ki ayakta duramıyorum. "Toliko sam umoran da ne mogu stajati na nogama"; *Yorgunum. Öyle* ki ayakta duramıyorum. "Umoran sam. Toliko da ne mogu stajati na nogama."

O DEIKTIČKOJ FUNKCIJI POSESIVNOG SUFIKSA *-(s)i*
I ZAMJENICA *BU* I *ŞU* U SAVREMENOM TURSKOM JEZIKU

Re z i m e

U ovom su radu obrađeni specifični slučajevi deiktičke upotrebe posesivnog sufiksa *-(s)i* i pokaznih zamjenica *bu* i *şu*, koji se u postojećim gramatikama turskog jezika *općenito ne podvode pod deiksu*.

Deiktička funkcija posesivnog sufiksa *-(s)i* posmatrana je na dva nivoa: a) frazeološkom i b) gramatičkom. Na *frazeološkom* nivou ova je morfema, zahvaljujući uvijek prisutnoj deiktičkoj potenciji, poslužila za stvaranje izvjesnog broja rečeničkih konektora (doğru+su, kısaca+sı itd.), priloga i priloških izraza (akşamlar+i, vakt+i+nde, inad+i+na, bütün+ü+yale, boylu boy+u+nca itd.) i frazeologizama (devam+i var, zarar+i yok itd.) koji, kao takvi, impliciraju referenciju egzoforičke ili endoforičke naravi. Na *gramatičkom* nivou, pak, deiktičke strelice posesivnog sufiksa *-(s)i* anaforički su usmjerene prema antecedentu koji može biti imenica, imenička sintagma, predikat prethodne rečenice sa dopunama ili bez njih ili cijeli prethodni tekst. Obavezno naznačavanje anaforičke referencije pomoću ove morfeme u analiziranim sintaktičkim modelima i situaciono-kontekstualnim tipovima može u srpskohrvatskom jeziku imati sljedeće alternacije: a) nije moguće (cf. 7.1/a,b,c,d), b) moguće, ali nije obavezno (cf. 7.1/e,f) i c) obavezno, uz pomoć pokazne zamjenice (cf. 7.1/g).

U analizu referencijalnih značenja pokaznih zamjenica *bu* (ovaj,a,o) i *şu* (taj,a,o) uključena su dva aspekta: leksički i semantičko-sintaktički, pri čemu smo, kao i u slučaju posesivnog sufiksa *-(s)i*, bili prinuđeni uzeti u obzir i sintaktičku analizu teksta kao jedinstvene cjeline (lingvistiku teksta). Referencijalno značenje spomenutih demonstrativa apsolutno proističe iz njihove primarne, egzoforičke funkcije: zamjenica *bu* označava bliži, tj. *poznat, determiniran i već poznat denotat*, a zamjenica *şu* denotat *koji tek treba eksplicirati, determinirati*. Drugim riječima, prva (*bu*) uvijek nosi referencijalnu potenciju *anaforičke*, a druga (*şu*) *kataforičke* prirode, bez obzira na to da li rečenica koja ima funkciju njihovog denotata stoji u koordiniranom ili, pak, subordiniranom odnosu prema rečenici kojoj one formalno pripadaju. (To vrijedi i za sve derivate ovih zamjenica: priloge, priloške izraze, veznike, konektore i dr.) Nasuprot tome, deiktička funkcija srpskohrvatskih zamjenica *ovaj* i *taj* nije tako strogo razgraničena.

Na kraju želimo istaći da je kontrastivni pristup ovome problemu, mada je u izvjesnom smislu u drugom planu, bio nužan iz sljedećih razloga: a) zbog toga što se u turskom i srpskohrvatskom jeziku deiksa organizira na različite načine, u skladu sa njihovim bitno različitim gramatičkim ustrojsvom, b) zato što neekspliciranje referencijalne potencije pomoću posesivnog sufiksa *-(s)i* i demonstrativa *bu* i *şu* spada u kategoriju tzv. "tipičnih" grešaka koje prave nenativni govornici, posebno u početnom stadiju učenja turskog jezika.

ON DEICTIC FUNCTION OF POSSESSIVE SUFFIX *-(s)i*
AND THE PRONOUNS *BU* AND *ŞU* IN CONTEMPORARY TURKISH

S u m m a r y

This paper deals with specific cases of deictic use of possessive suffix *-(s)i* and demonstrative pronouns *bu* and *şu*, which are generally not listed as deictic items in the existing grammar books of the Turkish language.

Deictic function of the possessive suffix *-(s)i* has been treated at two levels: a) idiomatic and b) grammatical. At the *idiomatic* level this morpheme, owing to its ever present deictic capacity, is used in formation of a certain number of sentence connectors (*doğru+su*, *kısaca+sı*, etc.), adverbs and adverbial phrases (*akşamlar+i*, *vakt+i+nde*, *inad+i+na*, *bütün+ü+yle*, *boylu boy+u+nca*, etc.) and idioms (*devam+i var*, *zarar+i yok*, etc.) which, as such, imply a reference of the exophoric or endophoric nature. At the *grammatical* level however, the deictic arrows of the possessive suffix *-(s)i* are anaphorically pointed to the antecedent, which can be a noun, nominal phrase, predicating verb, with or without complements, of the preceding sentence, or the whole preceding text. The obligatory anaphoric reference marked by this morpheme in the analyzed syntactic models and situationally-contextual patterns can be realized in Serbocroat as following alternatives: a) not possible (cf.7.1/a,b,c, d), b) possible, but not obligatory (cf.7.1./e,f) and, c) obligatory with a demonstrative pronoun (cf.7.1./g).

The analysis of the referential meanings of the demonstrative pronouns *bu* (ovaj,a,o) and *şu* (taj,a,o) includes two aspects: lexical and semantically syntactic one. As in the case of analyzing the possessive suffix *-(s)i*, we had to take into account syntactic analysis of the text taken as a whole (the linguistics of the text). The referential meaning of the given demonstratives issues out of their primary, exophoric function: the pronoun *bu* denotes a closer, ie. *determined and already known denoted item*, whereas the pronoun *şu* an item which is *yet to be explicated, determined*. In other words, the former (*bu*) has always the *anaphoric* reference, whereas the latter, (*şu*), *cataphoric one*, regardless of whether the sentence which is in the function of the denoted item is in a coordinating or subordinate relation with the sentence to which they formally belong. (The same applies to all derivatives of these pronouns: adverbs, adverbial phrases, conjunctions, connectors etc.). Contrastively viewed, the deictic function of the pronouns *ovaj* and *onaj* in Serbocroat is with no such strict dividing lines.

And finally, we would like to say that the contrastive approach to this problem, though not of a primary importance, was still necessary because of the following reasons: a) deixis is differently realized in Turkish and Serbocroat according to their essentially different grammatical systems, b) if the referential capacity were not explicated by the possessive suffix *-(s)i* and the demonstratives *bu* and *şu* it may lead to those so-called "typical" mistakes made by non-native speakers, particularly at the beginners level.

LITERATURA

- Ivanov, S.N. *Kurs tureckoj grammatiki*, II. -Leningrad: Izdatel'stvo Leningradskogo Universiteta, 1977, 86 str.
- Klajn, I. *O funkciji i prirodi zamenica*. -Beograd: Institut za srpskohrvatski jezik, Biblioteka južnoslovenskog filologa, Nova serija, knj. 7, 1985, 133 str.
- Kononov, A.N. *Grammatika sovremennogo tureckogo literaturnogo jazyka*. - Moskva/Leningrad: ANU SSSR, Institut vostokovedenija, 1956, 569 str.
- Kristal, D. *Enciklopedijski rečnik moderne lingvistike*. (Preveli: I.Klajn i B. Hlebec) -Beograd: Nolit, 1988, 293 str.
- Molčanova, E.K. *Dejktičeskie i anaforičeskie mestoimennye suffiksi v jazykah sredneastiatskogo jazykovogo sojuza*. -Sovjetskaja tjurkologija, 2, 1977, str. 80-85.
- Silić, J. *Od rečenice do teksta*. -Umjetnost riječi, 2, 1979, str. 79-93
- Swift, L. *A Reference Grammer of Modern Turkish*. -Bloomington: Indiana University Publications, Uralic and Altaic Series, Vol. 19, 1963, 278 str.
- Velčić, M. *Uvod u lingvistiku teksta*. -Zagreb: Školska knjiga, 1987, 148 str.
- Žarov, B.S. *Zameščenie kak jazykovoe javlenie*. -Leningrad: Izdatel'stvo Leningradskogo Universiteta, 1984, 115 str.